

Zmiany kulturowe a fiński przegląd architektoniczny „Arkkitehti. Finish Architectural Review” w latach 1967-1976

Aino Niskanen

Na początku lat sześćdziesiątych XX w. rozpoczął się w Finlandii proces urbanizacji i industrializacji, co zaowocowało rozległymi zmianami kulturowymi i gospodarczymi. Częścią krajobrazu stały się centra handlowe i autostrady. Zmienił się styl życia – wzrosła zamożność, pojawiła się większa liczba prywatnych samochodów, telewizja, niskoprocentowe napoje alkoholowe w sklepach spożywczych, a także pigułka antykoncepcyjna. Od połowy lat 60. rządziła

Partia Socjaldemokratyczna, która zapoczątkowała reformy społeczne. Efekty tych reform – ubezpieczenia społeczne, nowy system edukacji, 5-dniowy tydzień pracy – widoczne były w wielu sferach życia, nawet w zakrojonej na szeroką skalę urbanistyce. Dorastało pokolenie wyżu demograficznego z lat 40.; powstawały domy mieszkalne, szkoły, uniwersytety i urzędy. Zradykalizowało się życie kulturalne – początkowo przeważały w nim tendencje socjalno-libe-

1. Dom studencki Dipoli w Otaniemi, proj. Reima i Raili Pietilä, 1961-66

2. Dom studencki Dipoli w Otaniemi, proj. Reima i Raili Pietilä, 1961-66

ralne oraz nowa perspektywa globalna, a od początku lat 70. lewicowe poglądy polityczne. Wiosną 1968 r. do Finlandii dotarła z Zachodu studencka rewolucja kulturalna. Nałożył się na to konflikt pokoleń - młodzież pokolenia powojennego wyższego demograficznego zbuntowała się przeciwko starszemu pokoleniu i jego konserwatywno-patriotycznym wartościom. Efekty reform społecznych można było prześledzić także w publikacjach fińskiego przeglądu architektonicznego „*Arkkitehti. Finish Architectural Review*”, przedstawiających projekty dużych założeń urbanistycznych, wyższych uczelni, urzędów i szkół. Większa ilość wolnego czasu i osiągnięty dobrobyt znalazły odzwierciedlenie w budynkach związanych z turystyką oraz domach letniskowych, a także w zainteresowaniu Laponią i Wyspami Alandzkimi.

Od 1957 do 1978 r. zbudowano rekordową liczbę nowych mieszkań – ponad milion. Firmy budowlane projektowały i realizowały całe osiedla mieszkaniowe. Pierwszorzędnym przykładem „miasta kompaktowego” o zwartej zabudowie było miasteczko studenckie w Turku, które stało się wzorem, chociaż zabudowa mieszkalna powstała w większości z prefabrykatów. Architekci zostali podzieleni na duże zespoły projektowe, które przedstawiały swoje projekty decydnym i firmom budowlanym. Wielu architektów zostało urzędnikami państwowymi. Chociaż bloki mieszkalne z wielkiej płyty były ideałem modernizmu, wielu architektów było bezradnych w zetknięciu z technologią prefabrykacyjną¹.

1. Niskanen Aino, *A time of experimentation. The use of concrete in architecture of the 1940s and 1950s. Concrete in Finnish Architecture (Czas eksperymentu. Wykorzystanie betonu w architekturze lat 40. i 50. XX w. Beton w fińskiej architekturze)*, Helsinki: The Finnish Museum of Architecture and association of the Concrete Industry in Finland 1990, s. 28-47.

W połowie lat 60. rozpoczęła działalność nieformalna grupa architektów, często we współpracy z podobnie myślącymi artystami i projektantami, nazywając się konstruktywistami. Architektura konstruktywistyczna wzorowała się na różnorodnych źródłach. Uwielbiany przez konstruktywistów nauczyciel, profesor Aulis Blomstedt (1906-1979), uczył swoich studentów estetycznego minimalizmu i systemu proporcji w duchu Le Corbusiera. Podziwiał on prace Miesa van der Rohe oraz tradycyjną architekturę japońską i zaszczepił swoim studentom zainteresowanie budownictwem racjonalistycznym². Wielu młodym architektom dalszą edukację zapewniła pracownia Aarno Ruusuvooriego (1925-1992). Ruusuvoori również znajdował się pod wpływem prac Corbusiera, zwłaszcza jeżeli chodzi o stosowanie surowego betonu. Ponadto wzorów do naśladowania dostarczyła architektura amerykańska, począwszy od Miesa van der Rohe po tzw. *Case Study Houses* z Zachodniego Wybrzeża, zwłaszcza dom Eamesów zbudowany z gotowych elementów. Konstruktywiści dążyli do stworzenia architektury anonimowej, o prostej estetyce, opartej na logice i matematyce, nastawionej na użytkownika. Ideałem estetyki wydawał się być japonizm i ascetyzm z dodatkiem minimalnej wyrazistości i koloru. Pod koniec lat 60. konstruktywiści zaczęli badać możliwości prefabrykatów, biorąc za wzór Miesa van der Rohe. Ich projekty, podkreślające cechy konstrukcyjne, najlepiej sprawdzały się w obiektach przemysłowych, takich jak np. zakłady mleczarskie firmy Valio czy fabryki firmy Marimekko, jak również w domach jednorodzinnych. Najbardziej znani przedstawiciele

2. Mikkola Kirmo, *Architecture in Finland in the 20th century (Fińska architektura XX wieku)*, Huhmari 1981.

3. Domy szeregowe, Westend Helsinki, proj. Erkki Kairamo - Aulikki Jylhä, 1971

konstruktywistów to Kirmo Mikkola, Juhani Pallasmaa, Kristian Gullichsen, Erkki Kairamo i Ola Laiho³.

Młodzi konstruktywiści – np. Erkki Kairamo (1936-94) i Kristian Gullichsen (1932), a także Juhani Pallasmaa (1936) – zaczęli badać możliwości systemów opartych na prefabrykatach dopiero pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku. W zaprojektowanych przez nich obiektach wyeksponowana była konstrukcja nośna, a dzięki dużym płaszczyznom okien uzyskano przejrzystość. Nasyconą kolorystykę powierzchni zewnętrznych opracowywano z udziałem artystów. Artysta Jorma Hautala współpracował z Erkki Kairamo przy projektowaniu kolorystyki zespołu trzech domów szeregowych w Espoo, Honkatie 3 (1971 r.). Gładka elewacja frontowa otrzymała pastelową barwę; w rytmie drewnianych okiennic i okien widać wpływy japoń-

3. Niskanen Aino, *From Utopia to Reality, 1967...1976*, „Arkkitehti. Finnish Architectural Review”, 2/2003, s. 80-87.

4. Domy szeregowe, Westend Helsinki, proj. Erkki Kairamo - Aulikki Jylhä, 1971

skie. Początkowo opracowano dwa projekty elewacji tylnej. Pierwszy projekt opierał się na gamie bieli, szarości i czerni, która miała zaakcentować szkielet konstrukcyjny, płaszczyzny oraz ramy okienne i drzwiowe. Drugi projekt przygotowany przez ich wspólnego przyjaciela, Kirmo Mikkola, był znacznie odważniejszy. Tylne elewacja stała się grą barw: płaszczyzny czerwieni, błękitu i zieleni występują naprzemiennie z elementami szkieletu w tych samych barwach. Panele wykonano z blachy, co przywodzi na myśl koncepcję wzornictwa przemysłowego, które stanowiło założenie ideologii konstruktywizmu. We wnętrzu znajdował się wysoki na dwie kondygnacje salon w stylu Le Corbusiera, a przesuwne drzwi w barwach podstawowych zaczerpnięto z willi Schröderów⁴.

Konstruktywizm bazujący na drewnianych modułach wzorował się na tradycyjnym budownictwie japońskim, jak również na tradycyjnej, drewnianej zabudowie fińskich miasteczek. Kristian Gullichsen i Juhani Pallasmaa opracowali prefabrykowany system zwany *Moduli*, pomyślany jako hybryda klocków Lego (forma) i klocków Meccano (konstrukcja). System *Moduli* opierał się na koncepcji elastycznej konstrukcji i perspektywy, co miało umożliwić klientowi samodzielny wybór projektu i skomponowanie elementów domu wedle własnego uznania – coś w rodzaju domu „zrób to sam”⁵. Pierwszy dom w systemie *Moduli* powstał w 1973 roku. W pierwotnym zamyśle był to projekt przeznaczony do budowy domów letniskowych. Wyprodukowano około 60 takich domów, a ponieważ

4. Wywiad Niskanen z Hautala, „Arkkitehti...”, 8/1976, s. 3.

5. „Arkkitehti...”, 3/1969; *Finnish architecture 1975. Exhibition of Finnish architecture*, Turyn 1975, s. 34; Brandolini Sebastiano, *Kristian Gullichsen, Erkki Kairamo & Timo Vormala: Architecture 1969-2000*, Mediolan 2000, s. 74-79.

5. Marimekko, sauna proj. Ruusuvuori, fot. Simo Rista

pomysł nie odniósł sukcesu komercyjnego, ich produkcji stosunkowo szybko zaniechano.

Innym przykładem budownictwa modułowego była sauna nad jeziorem autorstwa Aarno Ruusuvuoriego. Budynek sauny został opracowany dla firmy Marimekko na podstawie domu eksperymentalnego. Składał się z trzech części – przestrzeni zewnętrznej, umywalni i kabiny sauny – przedzielonych szklanymi ściankami. Część zewnętrzna mogła być przekształcona w wewnętrzną za pomocą ścianek z płótna – oczywiście pochodzącego z firmy Marimekko. Ikonicznym obrazem fińskiej architektury stała się fotografia autorstwa Simo Risty, przedstawiająca właśnie nadwodną saunę z odległą, baśniową wysepką pośrodku kompozycji. Widok na jezioro obramowany elementami szkieletu sauny jest w jakiś sposób japoński w duchu, a jednocześnie zawiera esencję rytuału fińskiej sauny z widokiem na dziewiczy krajobraz⁶.

Alvarowi Aalto, który był czołową postacią w architekturze fińskiej, konstruktywiści zarzucali ekskluzywność i indywidualizm. Również Reima Pietilä był dla nich zbyt indywidualistyczny. Klasyczna już stała się debata na łamach fińskiego przeglądu architektonicznego „Arkkitehti. Finish Architectural Review”, która odbyła się po opublikowaniu w 1967 r. projektu budynku *Dipoli* w Otaniemi (Espoo) należącego do

Związku Studentów, a zaprojektowanego przez Reima Pietilä. Jego projekt spotkał się z uznaniem krytyków z różnych krajów, jak również takich architektów jak Christian Norberg-Schulz (Norwegia), Udo Kütermann (Niemcy) czy Oskar Hansen (Polska). Natomiast Juhani Pallasmaa krytykował formę budynku za to, że sama w sobie stanowi skończoną całość. Jednakże Pietilä bronił się tłumacząc, że forma w architekturze ma odpowiadać potrzebom społeczeństwa, a *Dipoli* dowodzi, że architektura może być „bezklasowa z punktu widzenia estetyki” i ma „zacierać granice”⁷. Mimo iż Pietilä przez wiele lat nie otrzymywał w Finlandii żadnych zleceń, kontynuował tę debatę poprzez wystawy i artykuły, w których słowa przeplatały się z ilustracjami.

W latach 1967-68, kiedy redaktorem naczelnym fińskiego przeglądu architektonicznego był Kirmo Mikkola, życie kulturalne w Finlandii uległo ogólnej radykalizacji. Przede wszystkim czasopismo wydawane przez Mikkolę ubarwiała radosna anarchia i utopia. Zainteresowanie wzbudzały kopuły geodezyjne Buckminstera Fullera i prace grupy Archigram. Prezentowano prace młodych architektów, a nawet studentów. Wiele z tych projektów to były nie-budynki, np. przychodnia ambulatoryjna czy przenośna ubojnia

6. „Arkkitehti...”, 1/ 2003, s. 29.

7. „Arkkitehti...”, 5/1967 i „Arkkitehti...”, 9/1967; *Pietilä intermediate zones in modern architecture*, red. Nopri i in., Helsinki 1985, s. 54-55.

6. System modułowy, Gullichsen –Pallasmaa, 1968-73.

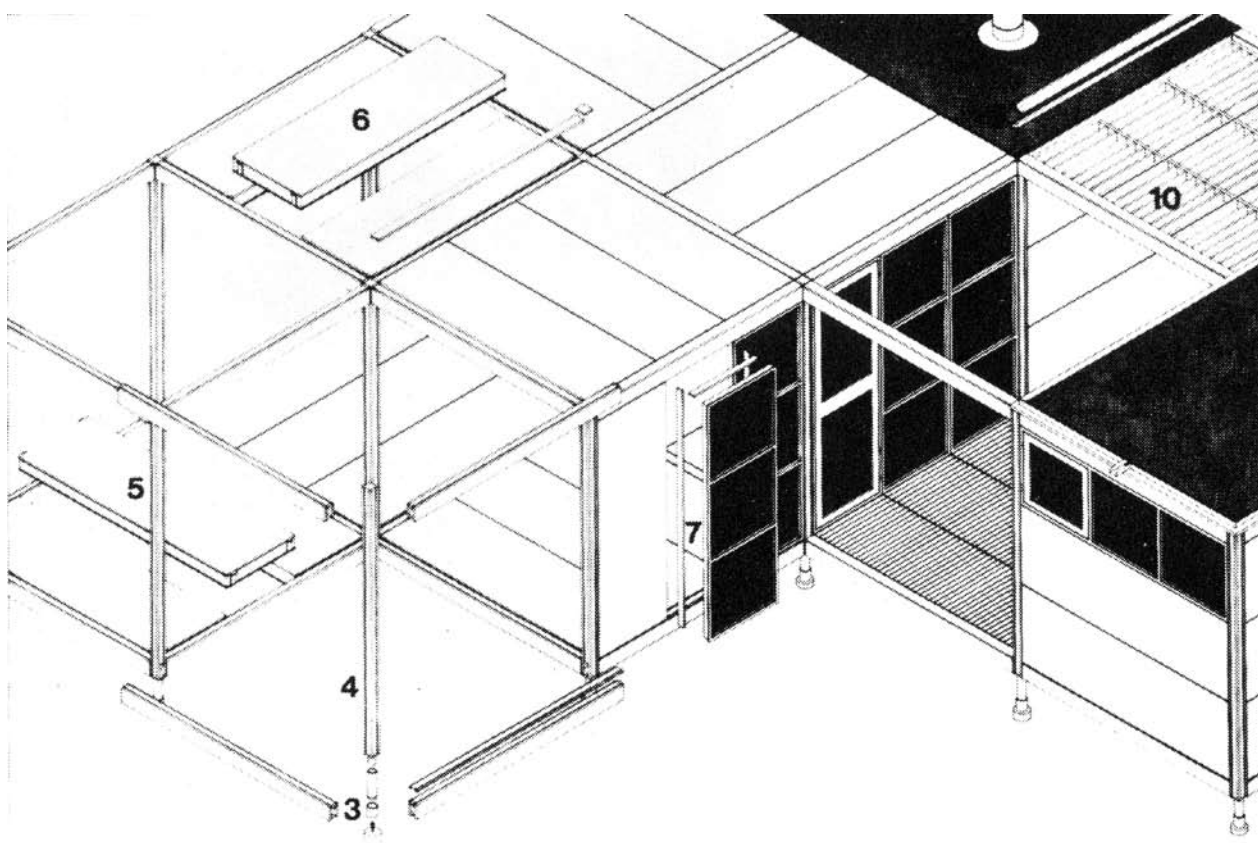
reniferów, nie wspominając o przenośnych kościołach, z których trzy zrealizowano. Plan zabudowy centrum przedmiejskiej dzielnicy Tapiola należał do pierwszych przykładów fińskiego strukturalizmu, elastycznego, ciągłego systemu zabudowy przestrzeni centralnych⁸. Kulminacyjnym punktem konfliktu pokoleń był numer „Arkkitehti. Finish Architectural Review” wydany podczas szalonej wiosny 1968 r., kiedy cały Zachód

8. „Arkkitehti...”, 7/1968.

ogarnięty był niepokojami społecznymi. Na stronach czasopisma pojawiła się wojna w Wietnamie, głód w krajach rozwijających się, zanieczyszczenie środowiska, paryskie demonstracje studentów, a nawet podbój kosmosu. Czasopismo zajmujące się edukacją, wydawane przez studentów, zawierało takie słowa jak *globalizm, równość, demokracja, indoktrynacja, komercjalizm, burżuazja, grupa robocza, czy bojówka*⁹.

9. „Arkkitehti...”, 6/1968.

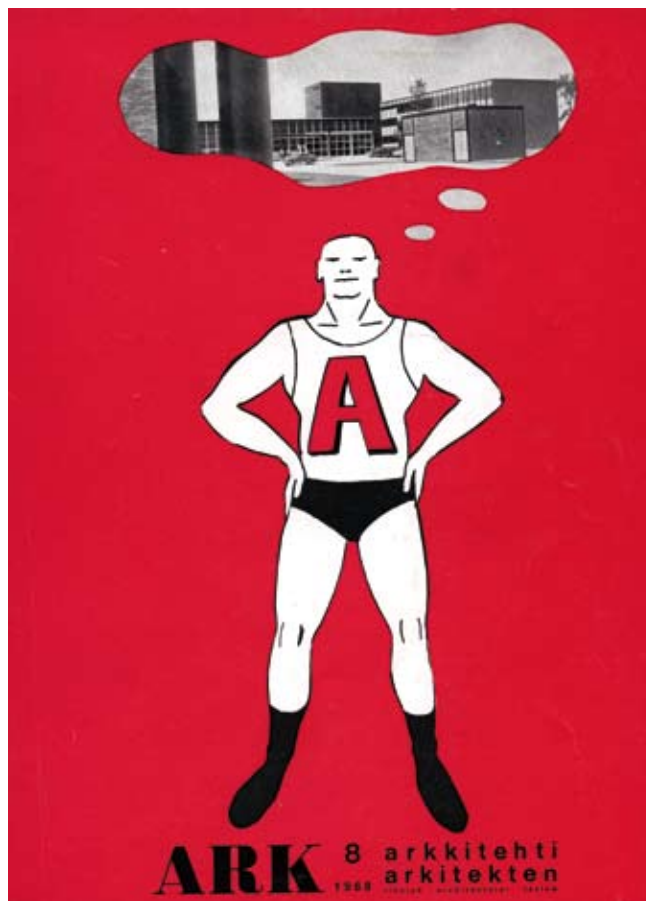
7. System modułowy, Gullichsen –Pallasmaa, 1968-73.

Nic więc dziwnego, że ich starsi koledzy zdenerwowali się i liczba subskrybentów czasopisma zmalała.

Podczas następnej kadencji redaktora naczelnego (1969-71) postawiono na badania naukowe. Wydanie zawierało dużo tekstu i niewiele zdjęć. Recenzje i omówienia walorów estetycznych zawierały nawet analizy matematyczne. Pisano o normach, metodologii projektowej, futurologii. Dyskutowano o roli architekta: „Zniknie zawód architekta-projektanta... w przyszłości będzie jednym z wielu fachowców.”¹⁰ Wśród opublikowanych na początku lat siedemdziesiątych prac znalazły się m.in. ratusz w mieście Kouvola, osiedle mieszkaniowe Suvikumpu w dzielnicy Tapiola, kościół Tempelliaukio w Helsinkach czy kotłownia w koszarach w Hyrylä. Globalny punkt widzenia i rosnąca świadomość ekologiczna widoczne były w latach siedemdziesiątych w artykułach na temat komun, czy sytuacji i pracy dzieci w krajach rozwijających się. Omawiano bieżące publikacje na temat spraw społecznych. Debatę na temat środowiska mieszkalnego rozpoczęła krytyka dzielnic z wielkiej płyty. Odstaurowanie budynków stało się aktualnym tematem w edukacji i świadomości społecznej, a także pełnoprawną częścią projektowania i architektury. Centra miały ulegać jednakże dramatycznym zmianom, kiedy wyburzano starą tkaninę, by zrobić miejsce dla nowych biurowców. Zniszczeniu uległa struktura starych, drewnianych miasteczek. Roztrząsano także sprawę transportu publicznego. Helsinki otrzymały metro, a w samym centrum miasta, tytułem eksperymentu, niektóre ulice zamknięto dla ruchu kołowego.

Pod względem wzornictwa 10-letni okres 1967-1976 charakteryzował się prostotą; krzywizny i skosy dopiero miały nadejść. Zaprezentowana w 1968 r. książka Roberta Venturiego *Complexity and Contradiction in Architecture* doprowadziła – z pewnym opóźnieniem – do postmodernizmu początku lat 80., natomiast prezentacja publikacji Norberga-Schulza na początku lat 70. stanowiła pierwszy symptom fenomenologii lat osiemdziesiątych XX wieku. Najbardziej

8. „Arkkitehti” - periodyk studencki, okładka 8/1968, proj. Mikko Heikkinen

pozytywną stroną tego okresu była wspólna odpowiedzialność i troska o codzienne życie przeciętnego człowieka. W dyskusjach w kręgach fachowych istniała znaczna różnica zdań, którą z czasem złagodził kompromis. Optymizm dotyczący wzrostu gospodarczego i technologii utrzymywał się do 1973 roku, po którym nastąpił kryzys energetyczny, recesja gospodarcza i zahamowanie budownictwa.

10. „Arkkitehti...”, 7/1968, wywiad Mattiego K. Mäkinena.